

33. Ebû Bekr Şu'be ve Hafs b. Süleymân'ın Okuyuş İhtilafları ve Sebepleri: Sekte Örneği¹

Fatma ÇAKIR²

APA: Çakır, F. (2024). Ebû Bekr Şu'be ve Hafs b. Süleymân'ın Okuyuş İhtilafları ve Sebepleri: Sekte Örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 494-504. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13980959>

Öz

Kur'an-ı Kerim'in kelimelerindeki farklı okuyuşları inceleyen kıraat ilmi, usûlî okumalar yani fonetik/sesle alakalı olanlar ve ferşî okumalar yani manayı etkileyen farklılıklar olarak ikiye ayrılır. Günümüzde en çok okunan kıraatlerden olan Âsım b. Behdele'nin Hafs b. Süleymân rivâyetine göre Kur'an-ı Kerim'de dört yerde sekte vardır. Sekte Kur'an-ı Kerim okurken nefes almadan sesi kesmek demektir. Şâyet buralarda sekte yapılmazsa –özellikle son dönemde yapılan çalışmalarda- mananın bozulacağı iddia edilmektedir. Hâlbuki Âsım b. Behdele'nin birinci ravisi Ebû Bekr Şu'be, zikri geçen dört yerde de sekte yapmamaktadır. Ayrıca Hafs'dan aynı yerleri sektesiz okuduğuna dair rivâyet de vardır. Allah'ın muradının ancak sekteli okuyuşla ortaya çıkacağı gibi söylemler, merkeze sadece sekteli okuyuşu alarak yapılan yorumlardır. Bunun yanı sıra sekte, kıraat ilminin fonetik/sesle alakalı okuyuşlar adı verilen ve anlamda bir değişikliğe neden olmayan kısmına dâhildir. Bu da sekte yapılmadığı zaman anlamın bozulacağı söylemini problemli kılmaktadır. Çalışmamızda öncelikle dokümantasyon yöntemi kullanılarak kaynaklar toplanmış ve bu kaynaklardaki bilgiler kıraat kaidelerine göre tümevarım ve tümdengelim yöntemleriyle tahlil edilmiştir. Makalenin birinci bölümünde Hafs'ın sekte yaptığı yerler ve buraları Şu'be'nin nasıl okuduğu açıklanmıştır. İkinci bölümde ise bu ihtilafın muhtemel nedenleri üzerinde durulmuştur. Sekte yapılmadığı takdirde âyetin anlamının bozulacağı söyleminin problemli oluşuna dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Ebû Bekr Şu'be, Hafs b. Süleymân, Sekte, İhtilaf.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %1

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 24.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.10.2024-**Yayın Tarihi:** 21.10.2024; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13980959>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı / Dr. Lect. Hitit University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Qur'anic Reading and Qiraat (Çorum, Türkiye), **eposta:** fatmacakir@hitit.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-4595-7792>, **ROR ID:** <https://ror.org/01x8m3269>, **ISNI:** [0000 0004 0369 655X](https://orcid.org/0000-0004-0369-655X), **Crossref Funder ID:** [501100020607](https://orcid.org/501100020607)

The Recitation Disputes of Shu'ba and Hafs and Their Causes: The Sample of Sakta³

Abstract

The science of qiraat, which examines the different readings of the words of the Holy Qur'an, is divided into two as usûlî readings, that is, those related to phonetics/sound, and fershî readings, that is, differences that affect the meaning. There is a phonetic zero (al-sakta) in the four places of Quran according to the narration (al-rivâya) of Hafs whose is the narrator of Asim, which is most recited in the world. Sakta means to stop reciting the Qur'an without taking a breath. It is thought that if no phonetic zero is made in these places, the meaning will be distorted. However, Asim's other narrator, Shu'be, does not make any phonetic zero in the four places mentioned. Hafs also reads four places without phonetic zero according to a narration. Statements such as that Allah's will can only be revealed through the recitation of the verse, are interpretations that take only the recitation of the verse as the center. In addition, the phonetic zero is included in the part of the science of recitation called phonetic readings, which does not cause any change in meaning. This makes the discourse that the meaning will be distorted if no phonetic zero is made, problematic. In our study, sources were first collected using the documentation method and the information in these sources was analyzed by inductive and deductive methods according to the rules of recitation. In the first part of the article, the places where Hafs recited with phonetic zero and how Shu'be recited them are explained. In the second part, the possible reasons for this dispute are discussed. Attention is drawn to the problematic of saying that the meaning of the verse will be distorted if the sakta is not performed.

Keywords: Recitation, Ebu Bakr al-Shu'ba, Hafs b. Sulaymân, al-Sakta, Dispute

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 1

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 24.06.2024-**Acceptance Date:** 20.10.2024-

Publication Date: 21.10.2024; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.13980959>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Allah'ın insanlığa rahmeti olan Kur'an-ı Kerim'e dair, geçen 14 asır boyunca lafız ve muhtevasını konu edinen ilimler meydana gelmiştir. Bu ilimlerden birisi de Kur'an-ı Kerim'in kelimelerindeki okuma farklılıklarını ele alan kıraat ilmidir. Sahih bir senet ve üzerinde icma oluşan bu kıraatlerin sayısı günümüzde on imam/kari temelinde şekillenmiştir. Ancak bunlardan üçü namazlarda okunmaktadır. En yaygın olarak okunan kıraatlerden biri bu on imamın beşincisi Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (ö. 127/745)'nin Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Mugîre el-Esedî (ö. 180/796) rivâyetidir. İmam-ı Asım'ın birinci ravisi ise Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî (ö. 193/809)'dir. Ebû Bekr Şu'be'nin rivâyeti günümüzde ilim olarak öğrenilen kıraatlerdendir. (Kudâh vd., 2001, s.51-68-69).

Sekte kelime olarak susmak, sözü kesmek, konuşmamak anlamına gelir (Hâlîl b. Aḥmed, 1988, s.5/305; Ebû Naşr el-Cevherî, 1987, s.1/253; İbn Fâris, 1979, s.3/89; İbn Manzûr, 1993, s.2/43). Terim olarak ise tilâvet esnasında nefes almadan vakıftan daha az bir süre sesi kesmeye denir (İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/240). Ölçüsü iki hareke süresidir (Muhaysin, 2005, s.686). Yani *ب/بـ* be-bî ya da *س/سـ* de-di diyecek kadardır. Sekte sadece sakın harf üzerinde yapılır. Ancak bütün sakın harfler üzerinde de sekte yapılmaz. Sakın harften sonra hemze olması durumunda hemzeyi belirtmek için sekte yapılır. Ya da iki ayrı kelime veya tek kelime vurgusu için sekte yapılır (İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/419). Farklı kelimeler üzerinde sekte yapan kıraat âlimleri Abdullah b. Âmir (ö. 118/736)'in meşhur ikinci ravisi Ebû Amr b. Zekvân (ö. 242/857), Âsım b. Behdele'nin meşhur ikinci ravisi Hafs b. Süleymân, Hamza b. Habîb (ö. 156/773), Ebû Cafer (ö.130/7489), Ya'kûb b. İshâk'ın (ö. 205/821) Ruveys lakabıyla bilinen meşhur birinci ravisi Muhammed b. el-Mütevekkil (ö. 238/852) ve Halef b. Hişâm'ın (ö. 229/844) meşhur ikinci ravisi İdrîs b. Abdilkerîm'dir (ö. 292/905). (İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/420). Bu makalenin konusu bunlardan Hafs b. Süleymân'ın sektelerini ele almaktır. Bu yerler makalenin birinci bölümünde de detaylı olarak inceleneceği üzere Kehf sûresi (18/1-2), Yâsin sûresi (52/36), Kıyâme sûresi (75/27) ve Mutaffifin sûresinin (83/14) âyetleridir (Dâni, 1984, s.62). Ancak Hafs'dan bu yerleri sektesiz okuduğuna dair de bir vecih vardır (İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/426). Bu dört yerde Hafs için sekte vechinin tarikleri hakkında şöyle bir bilgi verilmiştir:

Ubeyd tarikiyle Şâtıbiyye, Teysîr ve diğer tariklerden nakledilmiştir. Ancak Tayyibe'den Amr rivâyetiyle sekteli ve sektesiz okuma nakledilmiştir. Kâfi, Telhîs, Tezkira gibi birçok tarik sekte vechini rivâyet etmiş, İbn Mihrân, Hüzelî gibi tarikler de sektesiz vecih rivâyet etmiştir. İbn Fehhâm, Kehf Sûresi'nde Ubeyd'den sektesiz, Amr'dan sekte; Kıyâmet ve Mutaffifin Sûresi'nde Amr'dan sektesiz vecih rivâyet etmiştir. Birçok tarik sadece Kehf Sûresi'nde sekte konusunda ittifak ederken, Mutaffifin ve Kıyâmet Sûreleri'nde sektesiz izhâr üzerinde ittifak etmiştir. Bu mânâda Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî, sadece Kehf Sûresi'nde sekteden bahsetmiş, diğer üç yerde sekteyi zikretmemiştir. (Havuz, 2022, s.238).

Bu bilgilerden hareketle Hafs için bile sekte yapılan dört yerde ittifak olmadığını söyleyebiliriz. Âsım b. Behdele'nin meşhur birinci ravisi Ebû Bekr Şu'be ise, Hafs b. Süleymân'ın sekte yaptığı dört yerde ve hatta Kur'an-ı Kerim'in hiçbir yerinde sekte yapmamıştır (Mısırî, 2004, s.19; Akdağ, 2008, s.127).

Sekte, kıraatin ferşu'l-huruf diye meşhur olan fiil kiplerinin değişimi, kelimeler arasındaki takdim-tehir, noksanlık-fazlalık gibi değişikliklerin olduğu kısma değil, eda keyfiyeti/usul ihtilafları ya da fonetik okuyuşlar diye bilinen kısmına girmektedir (Ezen, 2019, s.64). Bu fonetik farklılıkların anlam üzerinde hiçbir değişim yapmadığı söylenmektedir (Akdağ, 2008, s.39; Dinçoğlu, 2022, s.749). Ancak sekte konusunu anlatırken, şâyet burada sekte yapılmazsa anlam değişir ve mana bozulur demektediriz.

Makale, Hafs'ın sekteli okuyuşlarında Şu'be'nin nasıl okuduğundan hareketle günümüzde sekte anlatımına farklı bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir. Zira bir konu hakkında bir imamın iki ravisi arasındaki farklı okuyuşu dahi bilmemek konunun eksik veya hatalı anlatımına sebep olmaktadır. Ayrıca sekte konusunda bu hata daha da büyük olmaktadır. Çünkü mezkûr dört yerde sekteli okuyuş sadece Hafs'ın bazı tariklerinden gelmiştir.

Sadece sekte ya da Hafs b. Süleymân ve Ebû Bekr Şu'be'yi tek başına ele alan çalışmalarla birlikte bu iki raviyi karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: Ebû Bekir Abdullah b. Mansûr el-Bâkillânî'nin (ö. ?) "Risâle fi zikri'l-ihtilâf beyne şâhibey 'Âsım Ebû Bekr ve Hafs" adlı yazma eseri Süleymâniye Yazma Eser Kütüphanesi Hamidiye kısmında kayıtlıdır. Arapça olan bu eser 24 varaktan oluşmakta ve eserde Şu'be ve Hafs arasındaki ihtilaflar önce usul konuları sonra da Mushaf sırasına göre ferş'ul-huruf altında ele alınmıştır. Usul kısmında idgam, imale med ve yâ bahsini ele alırken, sekte konusuna özel bir başlık açmamıştır. Kehf ve Yâsîn sûrelerinde sekte konusuna dair bilgi vermemiştir. Kıyâme sûresinde ise Hafs'ın hafif sekte ile Şu'be'nin ise idgamla okuduğunu zikretmiştir. Mutaffifin sûresinde yine Hafs'ın sekte ile Şu'be'nin idgam ve imâle yaptığını belirtmiştir. Sekte yapılmazsa mana şöyle değişir gibi yorumlarda bulunmamıştır. Makale bu eserden muhteva, metot ve amaç olarak farklıdır.

İmam Âsım Râvilerinden Hafs B. Süleyman ile Ebû Bekir Şu'be Arasındaki İhtilaflı Okuyuşların Mukayesesi (2017) adlı Sedat Kaya'ya ait yüksek lisans tezinde Şu'be ve Hafs arasındaki 520 ihtilaf, usul ve nahivsel farklılıklar olarak ikiye ayrılarak incelenmiştir. Yazar sekteyi usul farklılıkları başlığı altında incelemiş ve Hafs'ın sekteli okuduğu dört yeri zikretmekle yetinmiştir. Bu tezde Şu'be'nin nasıl okuduğunun ve sekteli okunmazsa nasıl okunur sorularının cevapları bulunmamaktadır.

İmam Âsım'ın Ravilerinden Ebû Bekir Şu'be ve Hafs b. Süleymân Arasındaki Rivâyet Farklılıklarının Tahlili (2018) adlı Yâsîn Cenân'a ait yüksek lisans tezinde yazar Mushaf sırasına göre Ebû Bekir Şu'be ve Hafs b. Süleymân arasındaki rivâyet farklılıklarını açıklamıştır. Konumuzla alakalı örneklerdeki okuyuşlarda da her iki ravinin okuyuşuna yer vermiştir. Ancak detaya girmemiş, ihtilafın nedenleri üzerinde durmamıştır. Bizim çalışmamız bu yönleriyle söz konusu tezden ayrılmaktadır. Ayrıca bahsi geçen çalışmada Ebû Bekr Şu'be sekte yapmadığı takdirde ne yapar sorusunun cevabı da bulunmamaktadır.

Âsım Kıraatında Hafs b. Süleyman Rivâyeti ile Ebû Bekir Şu'be Rivâyeti Arasındaki Farklılıklar ve Anlama etkisi (2019) adlı yüksek lisans tezinde yazar Yusuf Ezen, Şu'be ile Hafs rivâyetini anlama etki eden ve etki etmeyen okuyuş farklılıkları açısından ele almıştır. Sekte bahsini anlama etki etmeyen okuyuş farklılıkları altında incelemiş ve dört yeri zikretmekle yetinmiştir. Burada Şu'be sekte yapılan yerlerde ne yapar sorusunun cevabı da bulunmamaktadır.

Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraatı (Şu'be ve Hafs Rivâyeti) (2022) adlı Hasan Hüseyin Havuz'a ait doktora tezinde yazar, Tayyibe çerçevesinde zikredilen bütün tarikleri Âsım kıraatı ve râvileri açısından incelemiştir. Oldukça teferruatlı olan tezden kaynak olarak faydalanmakla birlikte bizim çalışmamız, amaç ve muhteva olarak söz konusu çalışmadan farklıdır.

Yukarıda verilen çalışmalar dışında sekte özelinde yapılan karşılaştırmalı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca genel karşılaştırmalı çalışmalarda da Hafs'ın sekte yaptığı yerlerde Şu'be'nin nasıl okuduğu konusuna fazla değinilmemiştir. Biz bu çalışmada zikri geçen dört yerde Şu'be'nin nasıl okuduğuna değinmekle birlikte makalenin asıl amacı bir kıraat imamının iki ravisi arasında karşılaştırma yaparak

günümüzdeki sekte konusunun anlatımına derinlik kazandırmaktır.

1. Hafs b. Süleymân'ın Bir Veche Göre Sekteli Okuduğu Yerler

Bu başlık altında Hafs b. Süleymân hangi âyetlerde sekte yapmıştır ve bu âyetleri Şu'be nasıl okumuştur sorularının cevapları ele alınacaktır.

1.1. Kehf Sûresi 18/1-2. Âyetler

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾

“Hamd, kuluna Kitab'ı (Kur'an'ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allah'a mahsustur. ﴿1﴾ (Allah onu), katından gelecek şiddetli bir azap ile (inanmayanları) uyarmak için dosdoğru bir kitap kıldı. ﴿2﴾” Âyetlerinde birinci âyetten ikinci âyete vasl/geçiş yapma durumunda Hafs, عَوْجًا lafzının tenvinini elife ibdal edip meddi tabi özel adıyla meddi ivaz (tenvinden bedel olan meddi tabi) yaparak bu elif üzerinde hafif sekte yapar (Şâtıbî, 2005, s.1/66; İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/425; Dimyâtî, 2006, s.363; Muhaysin, 2005, s.448; Çollak, 2006, s.68; Cenân, 2018, s.87). Bu vechin hücceti olarak şöyle denilmiştir: Şâyet sekte yapılmazsa قَيِّمًا lafzı عَوْجًا lafzının sıfatı durumuna gelir (Bennâ, 2006, s.363) ki bu da manayı bozar (Muhaysin, 2005, s.448; Çollak, 2006, s.69). قَيِّمًا kelimesi mansub olduğu için öncesiyle bağlantılı olması düşünülebilir. Ancak başında takdiri bir fiil أَنْزَلَهُ قَيِّمًا (onu değerli olarak indirdi) vardır. Bu durumda قَيِّمًا kelimesi fiile bitişik هو/hu zamirinin halidir (İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/426). Sekte yapmayanlara göre ise mananın derin düşünülmesi halinde bu belirsizliğin ortadan kalkacağı söylenmiştir (Muhaysin, 2005, s.448; Çollak, 2006, s.69). Bu hüccetin ne anlama geldiği açık değildir. Görüldüğü üzere Hafs'ın sekte yaptığı yeri anlamlandırmaya çalışınca konu farklı yerlere gitmemektedir. Hâlbuki burada Hafs'dan başka sekteli okuyan yoktur. Şu'be ج /cim ile ق / kaf harfleri arasında vasıl halinde ihfâ⁴ yapar. Vakıf halinde ise sekte ya da başka bir şey yapmaz, med yaparak vakıf yapar. Burada zaten iki âyet arasında sekte vechi vardır ve âyet sonlarında durarak okumak evladır. Hafs'ın burada sekte yapması onun duyduğu okuma çeşitlerinden bir tercihidir. (Tuğral, 2009, s.84). O, buradaki mana inceliğine sekte ile dikkat çekmek istemiştir. Sektesiz okuyanlara ise bu vechi ulaşmamış olabilir yahutta sekte olmadan da mananın anlaşılacağını düşünmüş olabilirler. Bu durumda burada sekte yapılmazsa anlam değişir şeklinde genel bir hüküm vermek doğru olmamaktadır.

1.2. Yâsîn Sûresi 36/52. Âyet-i Kerîme

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَن بَعَثْنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾

“Şöyle derler: "Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu, Rahman'ın vaad ettiği şeydir.” âyetinde Hafs, مَرْقَدِنَا kelimesindeki medli ن/nûn yani نَا harfî üzerinde sekte yapar (Şâtıbî, 2005, s.1/66; İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/425; Muhaysin, 2005, s.686; Bennâ, 2006, s.468; Çollak, 2006, s.69; Cenân, 2018, s.130). Bu vechin hücceti şöyle yapılmaktadır: Âyetin ilk kısmı kâfirlerin sözüdür. Onlar “Bizi kim mezarlarımızdan diriltip çıkardı?” diye sormaktadırlar. Âyetin geri kalanı ise هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ “Bu, Rahman'ın vaad ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler” müminlerin veya meleklerin sözüdür. Sektesiz okumada âyetin tamamı kâfirlerin sözü gibi anlaşılmaktadır (İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/426; Çollak, 2006, s.69). Yani mezarlarımızdan diriltirilip çıkarılmamız Rahman'ın vaad ettiği

⁴ Tenvin veya sakin ن/nûn harfinden sonra 15 ihfâ harfleri gelmesi durumunda sesi genizden getirerek gunneli okumaya ihfa denir. Bkz. Karabaşı, 1985, s. 42-43.

şeydir, gibi tezat bir cümle ortaya çıkmaktadır. Ancak bu mana vasıl/geçiş durumunda ortaya çıkabilir. Bu hüccete rağmen Şu'be herhangi bir kaide uygulamamış ve sektesiz, düz bir şekilde vakıf yaparak okumuştur. Nitekim burada vakıf yapılmanın gerekli olduğuna dair Mushaflarda ۴/mim durak işareti konulmuştur. Bu durak işaretinin adı vakfi lâzım olup durulmadığı zaman anlama hâle gelir denilen yerlere konulmuştur (Temel, 2019, s. 87-88). Bu âyet de bunlardan biridir. Dolayısıyla murad edilen anlamın verilmesi için olmazsa olmaz kaide sekte yapılması değildir. Vakıf ile de aynı mananın verilmesi mümkündür. Ayrıca burada Hafs için dahi sekte sadece vasıl/geçiş durumunda vardır (Emin Efendi, 2021, s. 2/651). Hafs'a göre de burada vakıf yapmak evla sekte ise caiz bir okuyuştu. (Temel, 2020, s. 146.)

1.3.Kıyâme Sûresi 75/27. Âyet-i Kerîme

“Kimdir bunu iyi edecek denildiğinde?” âyetini Hafs مَنْ kelimesindeki sakın ن/nûn üzerinde hafif sekte yaparak okumaktadır (Şâtîbî, 2005, s.1/66; İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/425; Bennâ, 2006, s.563; Muhaysin, 2005, s.887; Çollak, 2006, s.70; Cenân, 2018, s.158). Bu rivâyetin hücceti olarak şöyle denilmektedir: Bu âyetteki مَنْ soru edatı ile رَاقٍ mazi fiilinin iki ayrı kelime olduğunu açıklamak, tek kelime zannını ortadan kaldırmak için sekteli okunmuştur (İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/426; Bennâ, 2006, s.563). Aksi halde المُرُوق kelimesinden ismi fail olarak (Muhaysin, 2005, s.887) مَرَّاقٍ olarak okunur ki bu da çorbacı anlamına gelir (Elmalılı, 2001, s.8/347-348; Eren & Uludaş, 2015, s.124). Âyet ise bu manadan uzaktır. Âyette murat edilen mananın ortaya çıkması ancak sekte ile mümkündür (Çollak, 2006, s.70). Sektenin yapılması mana ile ilgilidir, aksi halde ortaya yeni bir vezin çıkmaktadır. (Sarı, 2013, s.104). Ancak Şu'be burada مَنْ kelimesindeki sakın ن/nûn harfini râ harfine katarak idgam bila gunnelîs okumuştur (Bâkillânî, t.y., s.23b; İbn Mücâhid, 1400, s.116). Burada sekte yapılmayıp idgam bila gunne yapılması halinde mana değişeceği söylene de (Eren & Uludaş, 2015, s.124) idgam bila gunne manaya etki etmeyen fonetik okuyuşlardandır. İdgam telaffuzda kolaylık sağlamaya yönelik diğer tecvid uygulamalarından biridir. (Akdağ, 2022, s. 137). Ayrıca Hafs dışında burada sekte vechi gelmemiş, cumhura göre idgam vechi gelmiştir (Ali el-Kârî, 2023, s.187; el-Hamed, 2021, s.116). Dolayısıyla murad edilen mananın sadece sekte okuyuşu ile hâsıl olacağı yorumları birer yorumdan ibaret olmaktadır.

1.4.Mutaffifin Sûresi 83/14. Âyet-i Kerîme

كَلَّا بَلْ رَأَىٰ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٤١﴾

“Bilakis onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır” âyetindeki كَلَّا kelimesindeki sakın ل/lâm harfi üzerinde Hafs hafif sekte yapar (Şâtîbî, 2005, s.1/66; İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/425; Bennâ, 2006, s.576; Muhaysin, 2005, s.908; Çollak, 2006, s.70; Cenân, 2018, s.180). Yine Kıyâme sûresindeki sektenin hücceti gibi bu âyette de sekte yapılmayıp idgam yapıldığı takdirde كَلَّا şeklinde كَلَّا kelimesinin ikil formu olarak (Muhaysin, 2005, s.908) “iki iyilik sahibi” ya da “küpçü” manasında olan كَلَّا kelimeleri ortaya çıktığı söylenmiştir (Çollak, 2006, s.70; Eren & Uludaş, 2015, s.125). Şâyet “Sekte yapılmasaydı idgam mütekâribeyn⁶ olarak anlamı değişmiş olacaktı” (Eren & Uludaş, 2015, s.25) denilmiştir. Ancak Şu'be ve diğer dokuz imam ve ravileri, yakın mahreçli oldukları için ل/lâm harfini ر/râ harfine idgam ederek okumaktadır ve idgam yapılması konusunda bir ihtilaf yoktur (İbn Zencele, 1997, s.754; Muhaysin, 2005, s.908; Palûvî, 1896, s. 143; Emin Efendi, M. 2021, s. 2/810).⁷ Şu'be'nin burada idgam

⁵ Tenvin veya sakın ن/nûn harfinden sonra ل/lâm veya ر/râ harfi geldiğinde tenvini veya ن/nûn harfini bu iki harfe katarak okumaya idgam bila gunne denir. Bkz. Karabâşi, 1985, s. 41.

⁶ Mahreçleri ve sıfatları birbirine yakın iki harfi birbirine tam veya nâkıs olarak katarak okumaya idgam mütekâribeyn denir. Bkz. Karakılıç, 2012, s. 62-63.

⁷ Bazılarına göre bu iki harf aynı mahreçten çıkmaktadır ki bu durumda idgam mütekâribeyn değil idgam misleyn olur.

yaparak okuduğu (İbn Mücâhid, 1400, s.116) sektesiz okuyuşun tevcihinde idgam yapmakta bir mahzur yoktur denilmiştir (Çollak, 2006, s.70). Çünkü idgam da sekte gibi anlama etki etmeyen fonetik okuyuşlardandır. Ayrıca Şu'be burada idgamla birlikte ۛ/râ harfinde yine bir başka fonetik okuyuş olan imale⁸ yaparak okuyanlardan biridir. (Bâkillâni, t.y., s.24a; Emin Efendi, 2021, s. 2/810).

Yukarıdaki dört yerde yapılan sektelerin hüccet izahlarında bireysel yorumların olduğu açıktır. Sekte yapılmadığı takdirde mana değişir demenin makul olmadığına, yapılan bu tür açıklamaların bir hüccet izahı kabilinden olduğuna dikkat çekenler de vardır (Çetin, 2020, s.252; Havuz, 2022, s.239). Makalede de örnekler detaylı bir şekilde incelenerek bu tür yorumların sadece sekteli okuyuş merkeze alınarak yapıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Mezkûr dört yerde İmam-ı Âsım'ın her iki ravisinin de okuyuşlarını gösterdikten sonra bu okuma farklılıklarının sebepleri hakkında bilgi verilecektir.

2. Şu'be ve Hafs'ın Sekte İhtilafının Sebepleri

Bu başlık altında bu okuyuş ihtilafları tevkîfi midir yani raviler Peygamber Efendimiz'den bu şekilde mi almıştır yoksa bir tercih midir? Tercihse nedeni ne olabilir? Tercih değil de rivâyetsiz İmam-ı Âsım neden bir ravisine sekteli öğretirken, diğerine farklı öğretmiştir ve bu ihtilafın hikmeti nedir? sorularına cevap aranacaktır.

2.1. Kıraatlerin Kaynağı

Kıraatlerin bütün vecihleriyle vahye dayandığı görüşü yaygın kanaattir (Dânî, 1408, s.46; Havuz, 2022, s.27; Kudâh vd., 2001, s.52). Ancak bu görüşün bazı sorunları bulunmaktadır. Bunlardan biri Mekkî sûrelerdeki kıraatlerin durumudur. Yedi harf ruhsatıyla başlayan kıraat ihtilaflarının Medine döneminin sonlarında ortaya çıktığı genel kabuldür (Dağ, 2022, s. 32-34). Mekkî sûrelerin tamamının tekrar inmiş olduğuna dair rivâyetlerin olmaması, bütün kıraat vecihlerinin Hz. Peygamber tarafından sahabeye talim ettirilmesinin uzun yıllar alacağı ve yine bu konuyla alakalı rivâyetlerin azlığı nedeniyle şöyle bir açıklama yapılmıştır. Yedi harf ruhsatından sonra müteradif ve fonetik okumalarda Hz. Peygamber bir örnek göstermiş, sahabe de bu ruhsata binaen diğer kelimeleri de böyle okumuştur (Dağ, 2022, s. 37-38). Örneğin sekteli okuyuşların her birini Hz. Peygamber tek tek sahabeye öğretmemiştir. Sekte uygulamasını göstermiş, sahabe de bu formülü başka kelimelere uygulamıştır. Bu açıklama konumuzla alakalı ihtilafı daha da netleştirmektedir. Çünkü bir imamın iki ravisi hatta bir raviden bile aynı yerle alakalı farklı vecihlerin gelmesi anlamayı zorlaştırmaktaydı. Bu durumda raviye hem sekteli okumayı hem de hem de sektesiz okumayı tercih eden rivâyetlerin ulaşmış olması ihtimali güçlenmektedir. Ancak bu durum sadece sahabe dönemiyle sınırlıdır. Sonraki dönemlerde bu rivâyetler üzerine bina edilen bir kıraat geleneği oluşmuştur. Yine bu izah ferşu'l-huruf denilen kelime değişimi ihtilaflarını kapsamamaktadır. Bu ihtilafların kaynağı tek tek vahiydir. (Dağ, 2022, s. 38-39; Maşalı, 2022, s. 24).

Aynı imamdan rivâyet almış iki ravinin farklı okumasının nedenini Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) şöyle açıklamaktadır: Bir imam ravilerine hocalarından almış olduğu okuyuşlar içerisinden gerçekleştirdikleri ihtiyarları aktarmış olabilir (Mekkî b. Ebî Tâlip, t.s., s.84-85). Hafs b. Süleymân ve Ebû Bekr Şu'be arasındaki ihtilafın sebebi de buna benzerdir. Zira İmam-ı Âsım, çoğunlukla Hazreti Ali'ye (ö. 40/661) dayanan Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den (ö. 74/693) aldığı rivâyeti Hafs'a

Örneğin Basralı kıraat imamlarından Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ el-Basrî (ö. 154/771)'nin ikinci ravisi Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî (ö. 261/874), bazı şartlarla ۛ/lâm harfini ۛ/râ harfine idgam etmektedir Bkz. Güngör, 2022, s. 16.

⁸ Üstün harekeyi esre harekeye çok meyl ettirerek okumaya imale, az meylettirerek okumaya ise beyne veya taklil denir. Bkz. Güngör, 2022, s. 24.

öğretirken, çoğunlukla İbn Mes'ûd'a (ö. 32/652-53) dayanan Zirr b. Hubeys'ten (ö. 82/701) aldığı rivâyeti ise Şu'be'ye öğretmiştir (Havuz, 2022, s.2; Maşalı, 2022, s. 41-42). Hafs, hocası Âsım'a sadece Rûm sûresinde (30/54) bulunan (مِنْ ضَغْبِ) kelimesinin okunuşunda muhalefet etmiştir (İbn Mücâhid, 1400, s.96). Âsım dat harfini fethalı okurken, Hafs dammeli okumuştur (İbnü'l-Cezerî, 1932, s.1/254). Günümüzde basılı Mushaflarda da bu kelime fethalı yazılmıştır. Şu'be ve Hafs arasında ise 520 yerde farklı okuyuş vardır (İbnü'l-Cezerî, 1932, s.1/254). Dolayısıyla Şu'be'nin de hocasından bu kadar yerde farklı okumuştur sonucu çıkmaktadır. Bunun nedeni de bir ravinin kendi imamı dışında başka imamlardan da istifade etmiş olmasıdır. Ravi almış olduğu bütün vecihleri başkalarına aktarıyor, ancak hepsi neticede kendi hocasına nispet ediliyordu. (Karaçam, 2018, s. 306). Ya da bir imama bir kelime hakkında iki farklı okuyuşu içeren iki rivâyet ulaşıyor, imam bunlardan birini çoğunluğun görüşü, rivâyetin senedinin sağlamlığı gibi tercih kriterlerini uygulayarak naklediyordu (Ünal, 2019, s. 76-77). Sekte ihtilafı da bunlardan biridir. Hafs'dan dört yer hakkında hem sekteli hem sektesiz okuyuşun olması, bu konuda ittifakın olmaması ve konuya dair Peygamber Efendimiz'den menkul sahih bir rivâyetin bulunmaması nedeniyle bu sektelerin tevkîfi olmadığı düşüncesi de vardır (Dinçoğlu, 2022, s.758). Ancak sekte konusunda da yaygın kanaat sektenin sadece nakle dayandığıdır (Husarî, t.y., s.262; İbnü'l-Cezerî, 2009, s.1/243; Karaçam, 2019, s.346). Yani İmam-ı Âsım bu dört yerin hem sekteli hem sektesiz okuyuş vecihlerini hocalarından almış, kendi seçkilerinden oluşturduğu sekteli okuyuşu Hafs'a öğretirken, sektesiz okuyuşu Şu'be'ye öğretmiştir.

2.2. Kıraat İhtilaflarının Hikmetleri

Raviler arasındaki ihtilaf daha genel ifadeyle kıraat ihtilafları pek çok hikmete mebnidir. En başında kolaylık ilkesi gelmektedir. Özellikle de sesle alakalı okuyuşlarda kişiler kendi lehçelerinde var olan imale, teshil, işmam, revm, sekte gibi uygulamaları devam ettirebilmişlerdir. Ayrıca kıraat ihtilafları fıkıhla alakalı konularda fakihlerin hüküm çıkarmak için başvurdukları bir kaynaktır. (Karaçam, 2018, s. 128-129). Tefsir ve kelam ilimleri de kıraat ihtilaflarından farklı yorumlar çıkarmışlardır. Ancak bu ihtilaflar birbirini nakzeden değil bilakis destekler mahiyettedir. (Pakdil, 2020, s. 455). Bütün bu rivâyet çeşitliliğinin asırlardır nesillere intikali, Kur'an-ı Kerim'in icazının ve tehdidi/meydan okumasının birer nişanesidir (Akdemir, 2015, s. 51). Kıraat ihtilaflarının hikmetleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kur'an-ı Kerim'in lafızlarını tahrif ve tağyirden korumak. (Kastallânî, 2012, 1/356)
2. Kıraat imamlarından kıraatleri naklederek bizzat Hz. Peygamberin sahabeye naklettiği Kur'an kelimelerini muhafaza etmek. (Abdülfettâh El-Kâdi, 1981, s. 7)
3. Kıraatlerin büyük çoğunluğu lehçe farklılığından kaynaklanan okuyuşları içerir. Bu da ilk asırlarda Kur'an öğrenenlere kolaylık sağlamıştır.
4. Kıraat farklılıklarının az bir kısmı ise Kur'an'a anlam zenginliği katmakta, Kur'an-ı yorumlamada esneklik ve genişlik sağlamaktadır. (Karakaya&Akın, 2021, s. 155)

Sonuç

Makale, Âsım b. Behdele'nin Ebû Bekr Şu'be ve Hafs b. Süleymân ravilerinin okuyuş ihtilaflarına örnek olarak sekte konusunu ele almıştır. Ebû Bekr Şu'be, Kur'an-ı Kerim'de hiçbir yeri sekteli okumadığı görülmektedir. Günümüzde en çok okunan kıraatlerden olan Hafs b. Süleymân ise Kur'an-ı Kerim'de dört yerde sekteli okumuştur. Nefes almadan sesi birkaç saniyelik keserek okuyuşa devam etmek anlamına gelen sekte aslında kıraatin fonetik kısmına dâhildir. Yani sekte yapılıp yapılmaması manaya

etki etmez. Ancak bu dört yerde yapılan açıklamalara bakıldığında kelimeler arasında sıfat ilgisi bulunma yahut oluşan idgam nedeniyle başka vezinli bir kelime anlama ihtimali gibi nedenlerle farklı yorumlara gidilmiştir. Makalede üzerinde durulan dört yerde yapılan sektelerin açıklamaları makul görünebilir ancak sekte yapılmadığında mananın değişeceğine dair ifadelerin birer yorumdan ibaret olduğu ve tamamıyla tutarlı bulunmadığı görülmektedir. Çünkü mezkûr dört yerde sekte vechi sadece Hafs'ın bir tarikine göredir. Hafs'dan aynı yerleri sektesiz okuduğuna dair rivayetler de vardır. Böyle bir durumda sektesiz okunursa mana değişir demek Hafs'ın kendi içinde bile tezat oluşturmaktadır. Diğer yandan Asım'ın ilk ravisi Şu'be ve diğer meşhur dokuz imamdan buralarda sekte vechi gelmemiştir. Dolayısıyla sekte ile okuyuşa bu derece bir anlam yüklemek doğru olmamaktadır. Sekte konusu anlatılırken şöyle bir metot takip edilebilir: Hafs burada sekte yapmıştır. Çünkü hocası Âsım ona sekteli okuyuşu nakletmiştir. Bunun muhtemel nedenleri hakkında düşünülebilir ve yorum yapılabilir. Ancak buralarda sektesiz okuyuşlar da mevcuttur. Aynı yerlerde Hafs'dan da sektesiz vecihlerin gelmesinin yanı sıra diğer dokuz imam ve ravileri burada sekteli okumamıştır. Dolayısıyla sekte yapılmazsa mana değişir denemez. Çünkü sekte yapılmazsa Kıyâme ve Mutaffifin sûreleri gibi iki yerde idgam yapılır ve idgam ise manaya etki eden bir tecvîd uygulaması değildir. Gerek sekte gerek idgam vechi rivâyete dayanan fonetik okuyuşlardır. Her ikisi de manayı değiştirmez. Ayrıca bunlardan birini yüceltmek de doğru değildir. Çünkü bütün okuyuş vecihleri rivâyete dayanmaktadır. Her bir ihtilaf da kolaylık ya da zenginlik barındırmaktadır.

Kaynakça

- Abdülfeţâh El-Kâdi, A. (1981). *El-Budûrû'z-zahira fil-kırâati'l-aşri'l-mütevatiireti min tarîkiyyi's-şatbiyyeti ve'd-dürra*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî.
- Akdağ, S. (2008). *Asım Kırâati'nin Şu'be Rivâyeti*. İstanbul: Asitane.
- Akdağ, S. (2022). *Kur'an Dilinin Fonetik Yapısı- Kırâat ve Dilbilim Çerçevesinde*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Akdemir, M. A. (2015). *Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ali el-Kârî, M. S. M. (2023). *El-Minehu'l-fikriyye bi şerhi'l-mukaddimetü'l-Cezeriyye*. Kahire: Dâru's-Selâm.
- Bâkillâni, E. B. A. M. (t.y.). *Risâle fi zikri'l-ihtilâf beyne şâhibey 'Âsım Ebî Bekr ve Hafıs*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü.
- Bennâ, A. M. A. (1427/2006). *İthâfu fuğalâi'l-beşer fi'l-kırââti'l-erbeate aşer*. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Cenan, Y. (2018). *İmam-ı Âsım'ın Ravilerinden Ebû Bekir Şu'be ve Hafıs b. Süleyman Arasındaki Rivâyet Farklılıklarının Tahlili*. (YÖK Tez Merkezi Yüksek Lisans). Yozgat Bozok Üniversitesi.
- Çetin, A. (2020). *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları.
- Çollak, F. (2006). *Hafıs Rivâyetleriyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hücçetleriyle Âsım Kırâati*. İstanbul: Üsküdar Yayınevi.
- Dağ, M. (2022). *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Dânî, E. A. (1984). *Kitabü't-teysîr fi'l-kırâati's-seba'*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî.
- Dânî, E. A. (1408). *El-ahrufu's-seba li'l-ğurân*. Mekke: Mektebet'u l-Menara.
- Dinçoğlu, H. (2022). *Sekte ve Kırâat İlmindeki Yeri*. Şarkiyat, 14(2), 747-764. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1130262>.
- Ebû Naşr el-Cevherî, E. N. (1407/1987). *Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Hamed, Ğ. K. (2021). *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*. (Çev. M. Hacımısıroğlu). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Elmalılı, M. H. Y. (2001). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Yenidoğan.
- Emin Efendi, M. (2021). *Umdetü'l-hullan fi izahi zübdetü'l-irfan*. Konya: Haciveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi.
- Eren, A. C., & Uludaş, İ. (2015). *Âsım Kırâatının Hafıs Rivâyetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi*. Diyanet İlmi Dergi, 51(1), 119-127.
- Ezen, Y. (2019). *Âsım Kırâatında Hafıs b. Süleyman Rivâyeti ile Ebû Bekir Şu'be Rivâyeti Arasındaki Farklılıklar ve Anlama Etkisi*. (YÖK Tez Merkezi Yüksek Lisans). Van Yüziüncü Yıl Üniversitesi.
- Güngör, Ü. (2022). *Usûl-ü Kırâat-ı Aşere*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Halîl b. Aħmed, E. (1988). *Kitâbu'l-ayn*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl.
- Havuz, H. H. (2022). *Usûli ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kırâati (Şu'be ve Hafıs Rivâyeti) (YÖK Tez Merkezi Doktora Tezi)*. Uludağ Üniversitesi.
- Husarî, M. H. (t.y.). *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye.
- İbn Fâris, E. A. F. el-ğazvînî. (1979). *Mucemu mekâyisi'l-luğa*. Ürdün: Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, E. F. (1414/1993). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.

- İbn Mücâhid, E. B. A. M. (1400). *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâat*. Mısır: Dâru'l-Meârif.
- İbn Zencele, A. M. E. Z. (1997). *Hüccetü'l-kirâ'ât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbnü'l-Cezerî, E. H. (2009). *En-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî, E. H. (1351/1932). *Ğâyetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*: Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye.
- Karabâşi, A. (1985). *Tam Karabaş Tecvîdi- Osmanlıca Orijinal Metin*. İstanbul: Âlem Yayıncılık.
- Karaçam, İ. (2018). *Kur'ân Tilavetinin Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Karaçam, İ. (2018). *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü ve Kıraati*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Karaçam, İ. (2019). *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Karakaya, A. & Akın, M. (2021). *Kur'an Okuma ve Tecvid*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karakılıç, C. (2012). *Tecvid İlmi- Kur'an-ı Kerim Okuma Kaideleri*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Kastallânî, E. A. M. (2012). *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kiraat*. Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası.
- Kudâh, A. M. M. & Şükrî, A. H. & Mansur, M. H., (2001). *Mukaddimât fi 'ilmi'l-kirâât*. Ürdün: Daru Ammar.
- Maşalı, M. E. (2022). *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto.
- Mekkî b. Ebî Tâlip, E. M. H. M. (t.s.). *El-İbâne an meâni'l-kirâât*. Kahire: Dâru Nahzati Mısır.
- Mısrî, M. N. H. (2004). *er-Riyâş fi rivâyeti'l-İmâm Şu'be b. Ayyâş*. Mekke: quraat.com. <https://maqraa.islamacademy.net/images/files/43464460.pdf> (10.09.2023).
- Muhaysin, M. S. (2005). *El-İrşâdâtü'l-celiyye fi'l-kirâ'âti's-sebî min tarîki's-Şatbiyye*. Kahire: Daru Muhaysin.
- Pakdil, R. (2020). *Talim, Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Palûvî, H. A. (ru.1312/m.1896). *Zübdetü'l-irfân*. İstanbul: Şirketi Sahafiyeye-i Osmaniyye,
- Sarı, M. A. (2013). *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Şâtîbî, E. M. (1426/2005). *Hırzu'l-emânî ve vechu't-tehâmî fi'l-kirâ'âti's-seb*: Mısır: Mektebetu Dâru'l-Huda.
- Temel, N. (2019). *Kur'an Kıraatında Vakıf ve İbtida*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Temel, N. (2020). *Kıraat ve Tecvid Istılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Tuğral, R. (2009). *Ana Hatlarıyla Kur'an Tecvidi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ünal, M. (2019). *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi.